De EERPEL

2008

internasjonaal

Kolofon

De Eerpel internasjonaal 2008
Les- en werkboek foor de groepen 6, 7 en 8 fan ‘e basisskoalen op ‘t Bildt.

Samensteld deur Taalsintrum Frysk fan Cedin in opdracht fan ‘e kemissy Meertalighyd en de Stichting De Bildtse Aardappelweken.

Deuze útgave kwam tot stand met subsidy fan ‘e Provinsje Fryslân en de gemeente ‘t Bildt.

Eandredaksy: Eelke Goodijk
Teksten en samenstelling: Goasse Brouwer, Gerda Fokkema, Froukje de Jong, Eelke Goodijk
Foto’s: met dank an ‘t Bildts Dokumintasysintrum en Ulla Klomp
Korreksys Bildtse Taal: Stichting Ons Bildt
Adfyzen: Stichting De Bildtse Aardappelweken
Opmaak: Cedin, Bettie Kuipers
Druk: Cedin

© 2008 Cedin, Taalsintrum Frysk

1. 2008: International Year of the Potato!

The year 2008 is the Year of the Potato. That has been decided by the United Nations. The United Nations (UN) are an organisation in which 190 countries (including The Netherlands) work together to create a better world. They do a lot of things together in the field of law, safety en trade. They also want to try and take care nobody in the world suffers from hunger anymore.

A lot of people don't eat potatoes. In many developing countries people often only eat rice or corn flower. People need more vitamins than that. Potatoes could provide for those extra vitamins. They are healthy, because they contain a lot of protein and vitamin c.

HIDDEN TREASURE

Moreover, a potato needs far less water to grow than e.g. rice. That is a big advantage. Especially in dry countries. For this reason the UN promote the potato in countries like Africa and China to feed all the people over there.

One acre with potatoes produces much more nutricious food than the same acre with grain, corn or rice. Moreover, potatoes grow much faster in warm countries. That could be a big help in case of a famine.

The United Nations have declared 2008 the International Year of the Potato to get more attention for the potatoe as a means of fighting hunger in the world. Internationally there are a lot of activities in 2008. A lot of information can be found on the special website of the UN: www.potato2008.org.

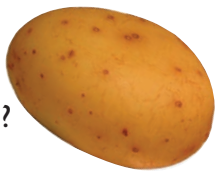

1 Vind je het een goed idee om het jaar 2008 uit te roepen tot **INTERNATIONAAL JAAR VAN DE AARDAPPEL**? Waarom?

2 Hierboven zie je het logo van het internationale jaar van de aardappel. Zie je dat de onderste aardappel van goud lijkt? Wat betekent: Hidden Treasure? Kun je de betekenis van het logo uitleggen?

3 Deze poster bestaat alleen nog maar in het Engels, Spaans, Russisch, Frans, Chinees en Arabisch. Vraag een groot vel papier en maak de poster na in de Bildtse, Friese of Nederlandse taal. Zorg voor de juiste inkleuring.

VRAGEN 3

2. WAAR DE AARDAPPEL VANDAAN KOMT?

De aardappel wordt vaak gezien als een typisch Nederlands gerecht. Toch werden hier vroeger helemaal geen aardappels gegeten. Niemand wist dat ze bestonden.

De aardappel komt oorspronkelijk namelijk uit Zuid-Amerika. De Inca's brachten de wilde planten zo'n 8000 jaar geleden al in cultuur. Zij zagen de waarde van de aardappel in, omdat hij de hele winter kon dienen als voedsel.
Aardappelen kwamen voor het eerst in Europa, toen de Spanjaarden Latijns Amerika veroverden. Zij namen de Solanum Tuberosum L., zoals zijn Latijnse naam luidt, als sierplant mee uit Peru. Via Spanje en Italië kwam de aardappel in Oostenrijk, Zwitserland en Frankrijk en daarna in Engeland, Ierland en Nederland terecht.

Inca rijk rond 1532

Restanten Inca cultuur

De aardappel bleek zich vrij gemakkelijk aan te kunnen passen aan veranderende klimaatomstandigheden
Niet iedereen wist direct hoe de aardappel gegeten moest worden. Sommige mensen aten van de besjes van de plant en van de bladeren. Die zijn giftig. Dus werden die mensen ziek en zeiden: Weg met die plant! Pas later kregen ze in de gaten dat het om de knollen onder de aarde ging.

Pas in de 19e eeuw is de aardappel echt populair geworden. Omdat de aardappel niet duur was, werd hij het voedsel voor de arme mensen. De aardappels werden gegeten met gesmolten vet en azijn. In aardappels zitten veel gezonde stoffen, zoals eiwitten en vitamine C. Daarom waren zij een goed middel tegen verschillende ziektes, zoals scheurbuik.

't Bildt heeft zich door de eeuwen heen ontwikkeld tot aardappelgebied bij uitstek. Eén van de eerste aardappelverbouwers op 't Bildt was grietman ('burgemeester') Willem van Haren. Hij verbouwde al in 1740 aardappels in St.-Anne.
Ook kwamen de aardappels terecht aan het hof bij Marijke Muoi (of: Marijke Meu). Zij woonde als weduwe van Johan Willem Friso, de Prins van Oranje, op het Princessehof in Leeuwarden. Deze voorname familie at destijds als één van de eersten in Fryslân aardappels.
Het Princessehof in Leeuwarden bestaat nog. Het is nu een keramiek-museum waar je heel veel bijzonder porselein vindt. Een van kamers is nog precies zo ingericht als in de tijd van Marijke Meu. Je kunt er best eens rondkijken. Het is de moeite waard!

1 Zoek op op internet:

- Wie waren de Inca's en in welk werelddeel leefden ze?
  Kun je ook een aantal landen noemen waar de Inca's toen woonden?

- De Inca's hadden een hoge beschaving. In welke periode was hun beschaving op het hoogtepunt? Hoe kwam er einde aan de Inca-cultuur?

2 Wat is de Latijnse naam voor de aardappel?

3 Voordat de aardappel in Nederland kwam, had hij al een hele reis gemaakt. Kun je de route met een pijl op het kaartje tekenen?

4 Vroeger werden mensen wel eens ziek van de aardappel. Hoe kwam dat?

Andere mensen zagen de aardappel juist als een geneesmiddel? Waarom?

Wat vind jij? Aardappels zijn ☐ gezond ☐ ongezond voor mensen, omdat

5

Wij leven nu in het jaar ____

Dat noemen we de 21e eeuw.

Het jaar 1742

ligt in de ____ eeuw.

Vanaf welke eeuw werd de aardappel echt populair als volksvoedsel?

____ eeuw

Noem een jaartal in het midden van die eeuw.

____

Dus, dan is de aardappel eigenlijk nog maar zo'n

____ jaar normale kost voor Nederlanders.

3. DE EERPEL OP 'E KAART FAN 'T BILDT

Nadat de eerpel rônd 1680 in Nederlând kwam duurde 't nag wel ant 1720 foordat-y ok in Frysland kwam. Dut waar in 'e Wouden. Der waren aarme boeren, die't de eerpels fral foor't fee ferbouden. Mar se atten d'r sels ok fan. Op 't Bildt waren de grônden riker en men docht dat men der beter granen ferbouwe kon.

Dos kwam-y ok hier. t Bleek sels dat de eerpel op 't Bildt nag beter groeie wou en dat de eerpel soa dicht bij see minder last hat fan syktes. De eerpel worde 'n fast onderdeel fan 't bouplan fan 'e Bildtse bouboer en soa kregen se ok hyltyd meer kinnis over de eerpel.

In St.-Anne an 'e Oasterdyk (Middelweg oost) kwam 'n ôfdeling fan 't keuringsinstitút de NAK. De NAK is de *Nederlânse Algemene Keuringsdienst* foor saaisaad en poatgoed fan lând-bougewassen en doet ondersoek naar eerpelsyktes.

An 'e Nije-Dyk worde 'n kweekbedriif opricht deur de ZPC (op de plaats 'Altena'), wer 't nije eerpelrassen opkweekt worden út saad. Ok de eksport fan seteerpels worre hyltyd útbraid.
't Kweekbedriif fan 'e ZPC is niet meer op 't Bildt, maar is opgaan in 't groatere bedriif Ropta HZPC research in Metslawier. Op 't kweekbedriif an 'e Nije-Dyk kweekt nou de FOBEK eerpels.

Kînstou ok útfine wat FOBEK betekent? (www.fobek.nl)

FOBEK BV

Groeie de eerpels overal op 't Bildt? Nou ni, want de ene grôndsoort is foor eerpels geskikter as de ândere. Hiernaast sien jim 'n kaartsy fan 't Bildt. Met 'n stippellyntsy is op dut kaartsy angeven wer 't soawat de grîns lait tussen wel en gyn eerpels.

Op 't stik fan 't Bildt dat grînst an Beetgum, Belkum en Wier lait hele sware klaai. Sokke grônd is niet soa geskikt foor eerpelbou. Der fine je dan ok de meeste feeboeren fan 't Bildt. Kleur dat part maar **groen**.

Op 't part fan 't Bildt dat over blyft, kinne je hest overal wel eerpels fine. Kleur dat maar **lichtbrún**.

OPDRACHTEN

OPDRACHT

Waar of niet waar?

1 Heel sware klaai is geskikte grônd foor eerpels.

☐ waar ☐ niet waar

2 Op't Bildt worre feul meer eerpels ferboud as in 'e Wouden.

☐ waar ☐ niet waar

3 Nije eerpelrassen worre kweekt út 'e knollen fan 'e eerpels.

☐ waar ☐ niet waar

4 Op't Bildt is feul kinnis over de kweek en ferbou fan 'e eerpel.

☐ waar ☐ niet waar

Astou seumers deur 't Bildt komst, siest overal in 'e felden met eerpels bôrden staan met derop de naam fan 't eerpelras.

Altena
Kweekbedrijf Nije-Dyk

Maison
Martin van Dijk

N.V. De Friese Plant
Aardappelexport

Maison Gossije
(dit was iemand uit België)

Aardappelhandel
Douwe Lodewijk

Aardappelhandel
Geert Steensma

ZPC exporthandel

Selectiebedrijf
Kooi

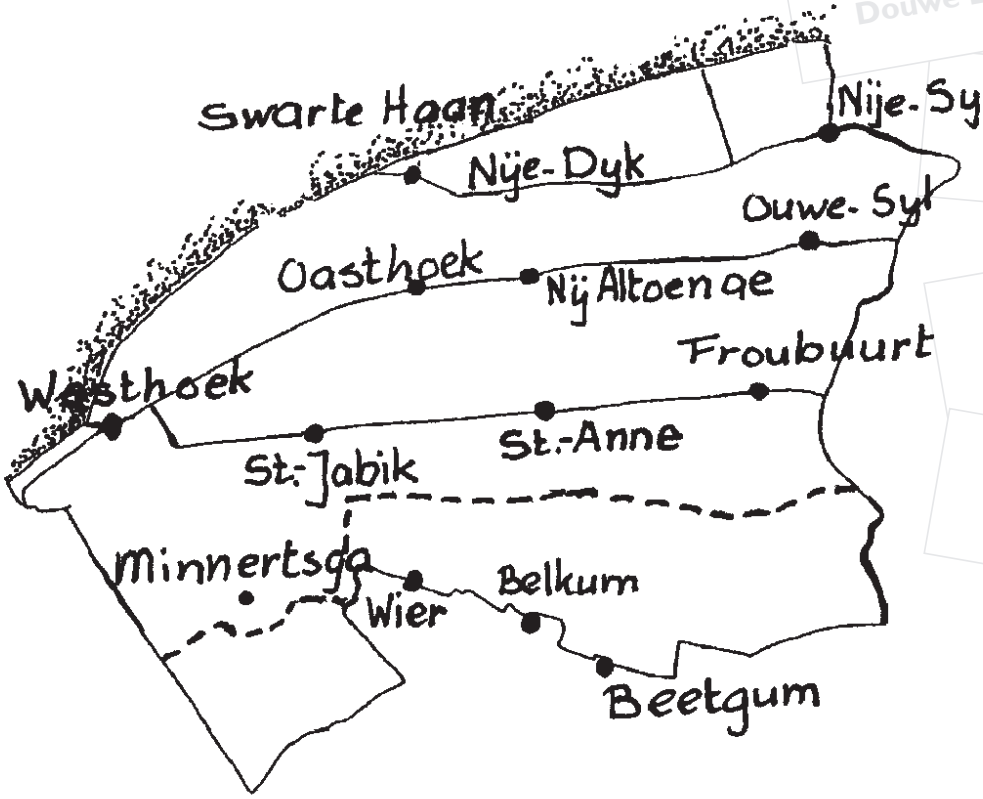

4. DE IERDAPPELBOU YN EARDERE TIDEN

**Noch net iens sa lang lyn waard der by de ierdappelbou noch in soad mei de hân dien. Fansels hienen de boeren faak wol in hynder en in ploege, mar dat wie it dan ek wol sa'n bytsje.
De earste masines kamen pas om 1930 hinne. Dêrnei waarden de masines stadichoan better en grutter, mar dat duorre noch wol in hiele tiid.**

Earst gie hast alles mei de hân. Mei in ierdappelstôk waarden gatsjes yn 'e grûn dold. Dêr waarden dan, ien foar ien, de ierdappeltsjes mei de spruten omheech yn lein. Sa kaam de ierdappel it gaust op.

As it yn'e simmer safier wie, koe it ierdappelsykjen begjinne. Ek dit barde wer allegear mei de hân. By moai waar wie dat faak wol gesellich wurk. De boer hie dan dan wol sa'n tweintich of mear arbeiders op it lân oan it sykjen. In hiel ferskil mei no. Sjochst no faak noch heechút ien of twa man op it lân oan it wurk.

It hânwurk wie hiel swier. De sekken mei ierdappels weagen gau sa'n hûndert pûn. Der moast hurd wurke wurde, yn waar en wyn en faak wol tolve oeren efter elkoar. Ek de bern fan 'e boere-arbeiders moasten meihelpe. Dy hienen dan frij fan skoalle om mei op 't lân. Kâlde hannen of net, dêr moasten se mar oer kinne.

As se dan jûns deawurch thúskamen, koenen se fuort op bêd, om't hja der de moarns wer hiel betiid ôfmoasten. Lange dagen en swier wurk sûnder in sint te fertsjinjen. Want it jild wie foar de húshâlding. Dêr moast mem wer iten foar keapje.

Guon fan dy bern sille wol faak tocht hawwe: Koenen wy mar nei skoalle ta. Kinst dy dat begripe? De boeren hienen it doedestiids folle better as de arbeiders. Dat kinst no noch wol sjen oan it ferskil tusken de grutte boerepleatsen oan 'e iene kant fan 'e dyk en de lytse arbeidershúskes oan 'e oare kant.

Op 't Bildt hat der eartiids ek in soad striid west foar in better bestean foar de arbeiders. Lokkich is der hjirre by ús yn 'e rin fan 'e jierren in soad ferbettere. De leanen binne omheech gien. Minsken dy't gjin wurk hawwe kinne in útkearing krije. Bern hawwe no rjocht op ûnderwiis en kinne net samar mear thúshâlden wurde om te wurkjen

Yn in soad oare lannen, û.o. Peru, is dat noch oars. Dêr moatte de bern faak noch wol hiele dagen wurkje, om't der oars net genôch jild is foar iten. De boeren en de arbeiders krije net genôch betelle û.o. foar de kofje dy't se dêr ferbouwe.

It measte jild giet nei de grutte hannelshuzen dy't de kofje trochferkeapje oan it Westen. Max Havelaar is in hannelsorganisaasje dy't boeren yn sokke lannen in earlike priis betelje wol foar harren produkten. Dêrmei soe der ek wat dien wurde kinne oan it ûnrjocht fan berne-arbeid. Miskien hast it merkje fan Max Havelaar wolris sjoen.

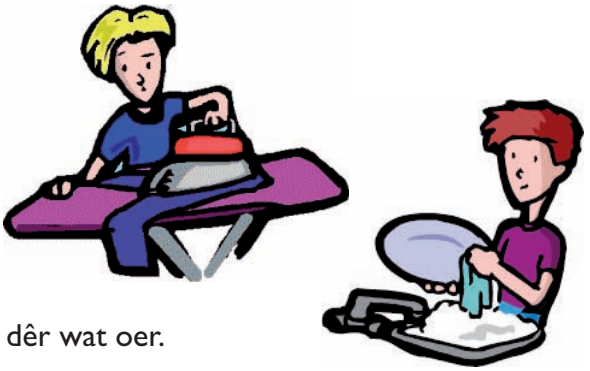

1 Moatsto thús wolris meihelpe by it tafel klearmeitsjen, ôfwaskjen of bêd opmeitsjen?

☐ ja ☐ nee

Wat fynst: Is dat ek berne-arbeid?

☐ ja ☐ nee Wat is it ferskil? Skriuw dêr wat oer.

2 Hasto it merk Max Havelaar FAIRTRADE wolris earne op stean sjoen?

☐ ja ☐ nee

Tink der dan mar ris om yn 'e winkel. Op hokfoar produkten kinst it tsjinkomme? Sjoch hjirfoar eventueel op internet. **Google:** ▸ Max Havelaar Fairtrade ▸ Klik oan: over Max Havelaar ▸ klik oan: Produkten

It merkje Max Havelaar Fairtrade kin ik tsjinkomme op de folgjende produkten:

3 Yn it leske stiet: de sekken mei ierdappels weagen al gau sa'n hûndert pûn.

Hoefolle kilo is dat? **kilo**

Hoefolle kilo weagesto? **kilo**

OPDRACHTEN

OPDRACHTEN

Alde maten en gewichten (kies it goede antwurd)

4 Guon nammen fan maten en gewichten wurde net safolle mear brûkt, bgl. **mud, pûnsmiet, bunder, morgen** ensfh.

In **mud** is sa'n âlde ynhâldsmaat.

In mud ierdappels weaget ûngefear:

☐ 25 kg ☐ 50 kg ☐ 70 kg

Hoefolle kilo ierdappels geane der ûngefear yn in kistje?

☐ 5 kg ☐ 25 kg ☐ 50 kg

Ast yn 'e winkel in plestik pûde mei ierdappels keapest, weaget dy sa'n

☐ 5 kg ☐ 10 kg ☐ 15 kg

In mud is dus hoefolle plestik pûdfollen ierdappels?

_____ pûdfollen ierdappels.

De **pûnsmiet** *(Nederlands: pondemaat)* is in âlde Fryske opperflaktemaat fan ungefear 3.674 m², of ek wol 36,74 are.

In **pûnsmiet** (3674 m²) is dan ûngefear 1/3 hektare.
Tekenje ris in pûnsmiet yn it ûndersteand stik lân.

In are is 100 m² . (10m x10m).

In **h**ektare (**h**ûndert are) is dus 10000 m² (100m x 100m).

Dit is ien hektare (skaal: 1:2000).

In **bunder** is in oare namme foar in hectare:

In bunder is krekt minder as trije _____

In **morgen** is it stik lân dat de boeren yn ien moarntiid ploegje koenen.

In Biltse morgen wie ûngefear 0,92 bunder, dus noch krekt net in _____

5. Aardappels, je lust en je leven

Voor sommige mensen is de aardappel hun lust en hun leven. Naast het feit dat ze heel erg graag aardappelen eten, besteden ze ook nog eens heel veel tijd en zorg aan aan het kweken van nieuwe aardappelrassen.

Eén van die mensen die hiermee beroemd geworden is, was een schoolmeester uit Sumar (vlakbij Burgum). Master de Vries had in zijn klaslokaal geregeld jonge aardappelplantjes in de vensterbanken staan. Hiermee probeerde hij nieuwe en betere aardappelrassen te kweken. De kinderen in de klas konden zo de ontwikkeling van de aardappelplanten mooi volgen. Twee nieuwe rassen vernoemde hij naar zijn beide zonen. Met die soorten is het niets geworden. Maar met één plantje leek het erg goed te gaan. Dat zou wel eens een bijzondere aardappelsoort kunnen worden. Maar dan moest die nieuweling ook weer een naam hebben. Hiervoor koos master de Vries de naam uit van één van zijn leerlingen. Ze heette **Bintje**. Dit was in 1904, al weer ruim 100 jaar geleden. De naam Bintje, als aardappelras, is wereldberoemd geworden. Master de Vries werd niet wereldberoemd, maar zijn naam vind je nog terug op een basisschool in Sumar en ook als straatnaam in St.-Jabik.

Er zijn nog meer straten vernoemd naar mensen die beroemd geworden zijn door de aardappel:

In **St.-Anne** bijvoorbeeld:

- Grietman (burgemeester) *Willem Van Haren* verbouwde omstreeks 1740 als een van de eersten aardappels op 't Bildt in St.-Anne (zie ook les 2).

- *Evert Slim* hield zich bezig met het verkopen van aardappelen naar het buitenland (export). Hij was o.a. voorzitter van de aardappelexportvereniging 'Het Noorden'

In **St.-Jabik** bijvoorbeeld:

- *Dorst* was direkteur van het kweek- en proefveld in Engelum en later professor aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Hij wist heel veel van aardappelziekten.

- *Botjes* was een kei in het keuren van aardappelen.

- *Veenhuizen* was een van de allereersten die met het kweken van nieuwe aardappelrassen begon, al in 1890. Hij was direct betrokken bij het kweken van de bekende rassen Eigenheimer (Borger) en Rode Star (Reade Star).

De export van aardappels, dus de handel en uitvoer naar het buitenland, werd gedaan door aardappelexporteurs. Meestal niet door de boeren zelf. Want aardappels verkopen aan het buitenland is een apart vak. Maar de boeren gaven de verkoop niet zomaar uit handen. Ze werkten samen in een zogenaamde coöperatie, zodat ze uiteindelijk wel zelf de baas bleven over de handel en de prijzen. Een hele bekende coöperatie is de ZPC, de Zaaizaad en Pootgoed Coöperatie.

Er waren ook mensen die zelf met de handel in aardappels begonnen. Die mensen waren vaak zelf boer of kwamen uit een boerengezin. De bedrijven die hieruit ontstaan zijn noemen we handelshuizen. Een heel bekend handelshuis is HZPC Holland. Dit bedrijf is ontstaan uit een fusie tussen de ZPC en de firma HZ, Hettema Zonen uit Beetgum. Momenteel zit dit bedrijf o.a. in Joure en Metslawier. Als je door 't Bildt fietst kun je goed zien welke boeren bij dit handelshuis zijn aangesloten. Let maar eens op de bordjes met HZPC erop.

OPDRACHT

Geef aan van de onderstaande handelshuizen voor aardappelen, waar ze in Nederland gevestigd zijn: Trek een lijntje van het logo naar de kaart van Nederland.

SELECTIEBEDRIJF KOOI
Specialist in aardappel-monopolierassen

AGRICO

AGROPLANT HOLLAND

DEN HARTIGH

HZPC

TPC the potato company

van Rijn

StetHolland

SCHAAP HOLLAND

ZAP

SEMAGRI HOLLAND

BILDT STAR

Hieronder folgt ‘n gedicht over de Bildtstar.

Maar, wy hewwe fansels meer as een star op ‘t Bildt.

De Bildtstarpoater, soa mooi en soa rônd
Gaat in ‘e maityd op ’t Bildt in grônd
Syn útloop, ’t groen nag soa pril
‘t Toant al dat-y groat worre wil

De boer fersorgt, hij koestert de plant
Met andacht folgt hij de groei op ‘t lând
Hij wil graag ’n goeie oogst in syn skuur
Maar hangt derfoor ok ôf fan de netuur

De dâgen binn’ lang, de kondisy is bêst
Maar niet elke poater blyft goed tot an’t lêst
’t Seisoen gaat feerder, de dagen die korte
De dâg komt dat de bladsys ôfstorve motte

’t Seisoen is ferbij, de oogst die waar goed
Dut geeft foor ’t nije seisoen al weer moed
De poater wort goed in kondisy houwen
De boer wil graag op syn poatgoed fertrouwe

De dagen die lenge, hij krijt weer sprút
Op ‘e nij wille de bladsys d’r út
De Bildtstarpoater, soa mooi en soa rônd
Gaat in ‘e maityd op ’t Bildt in ‘e grônd

De Bildtse kaatser, soa jong en fel
Wil in ‘e maityd metdoen an ’t kaatsspel
De jonge kaatser, nou nag ’n pupil
Toant dat-y ’n groateneen worre wil

De trener fersorgt, koestert syn talint
De kaatser wort met adfyzen ferwind
Hij wint graag de priis en het goed in ‘e gaten
Dat dut alleen slaat tegaar met syn maten

De dagen binn’ lang, syn kondisy bêst
Maar hij blyft dr’niet altiten an tot ’t lêst
’t Seisoen dat gaat feerder, de dagen korte
De dâg komt dat de wedstryden ophouwe motte

’t Seisoen is ferbij, de prizeoogst goed
Dut geeft foor ’t nije seisoen al weer moed
De kaatser wort goed in kondisy houwen
De trening gaat best, dut geeft him fertrouwen

De dagen die linge, hij krijt al weer nocht
Wil toane wer’t de wintertrening him brocht
De Bildtse kaatser, soa jong en soa fel
Wil in ‘e maityd weer metdoen an ’t kaatsspel

Froukje de Jong-Krap

OPDRACHT

1 Lees ’t gedicht in tweetallen foor an ‘e klas.
De een leest ‘n stikky over de eerpel, de ândere ’t bijpassende stikky over de kaatser. Dus om en om. Prebeer ‘t soa mooi mooglik te doen.
Dus, eerst wel even oefene.

2 Meskien kînst hier en dêr ’n tekeninky make bij de gedichys.

6. Over de teelt van aardappelen

**Er komt heel wat kijken bij de teelt van aardappelen.
Hieronder volgt een schema met de jaaractiviteiten van de aardappelteler.**

Wil je dit hele proces nog eens bekijken, bekijk dan samen de DVD die het informatie-instituut voor aardappelen NIVAP voor alle scholen op 't Bildt beschikbaar heeft gesteld.

OPDRACHT

Zet het juiste nummer (1 t/m 11) in het vakje.

Voorbereiding

In februari begint de boer al met het ploegen van het land. Hierdoor wordt de grond losser en verbetert de bodemstructuur waardoor ook de afwatering verbetert.

Volgroeid

Aan het eind van de zomer is de plant volgroeid en slaat ze steeds meer voedingsstoffen op in de knollen.

Sorteren en opslag

De aardappelen worden vervolgens gesorteerd op grootte. De eventueel rottige aardappelen en de kluiten modder worden verwijderd.

De rest wordt opgeslagen in een schuur of loods met een ventilatiesysteem. Ze kunnen nu verkocht worden.

Eggen

Kort voor het poten (maart) wordt het land geëgd. Hierbij worden de grote kluiten verkruimeld, zodat de grond beter te bewerken is.

Plant sterft

Het bovengrondse deel van de plant sterft in augustus af.

Poten

Ontkiemde aardappelen worden vaak al in april 'gepoot'; ze worden met een aardappelpootmachine in de grond (in ruggen of heuvels) gestopt. Begin mei komen de jonge plantjes al boven de grond.

Vroege aardappelen

Vroege aardappelen worden vaak al vanaf juli gerooid (uit de grond gehaald).

Ontkiemen

In de tussentijd moeten de aardappelen ontkiemen. Door ze aan licht en lucht bloot te stellen vormen zich scheuten.

Rooien

Met een rooimachine worden de latere aardappelen in september gerooid.

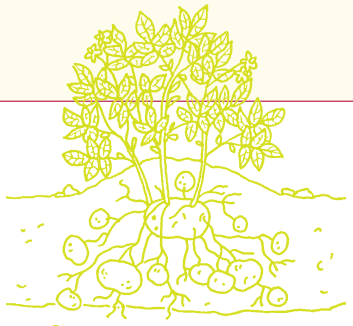

Bloei

Eind juni, begin juli staat het veld prachtig in bloei met witte of paarse bloemetjes.

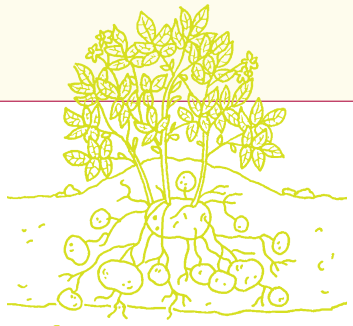

Onkruidbestrijding

Onkruidbestrijding gebeurt in mei en juni mechanisch door te schoffelen of door te sproeien met een erkend en gericht middel.

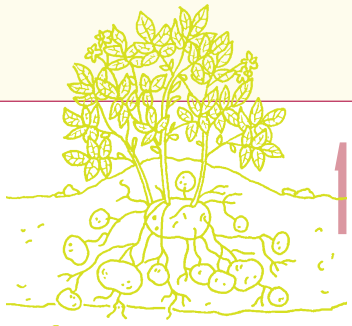

Er zijn drie soorten aardappelen.

1 PLANTAARDAPPELEN OF POTERS

De nieuwe aardappelen gaan de grond in, voor de vermeerdering.

2 CONSUMPTIE-AARDAPPELEN

De nieuwe aardappelen gaan de mond in, om op te eten om op te eten, maar ook voor patat en chips.

3 FABRIEKSAARDAPPELEN

Hier worden andere producten van gemaakt. Van het zetmeel dat in de aardappels zit wordt van alles gemaakt, bijvoorbeeld ijs (dat net zo lekker smaakt als ijs van melk!), drop, sauzen, soep, pasta, knakworst en wodka. Maar ook lijm, plakband, verf, papier, pillen en huidcrême.

Op de landerijen op het Bildt worden voornamelijk pootaardappelen verbouwd. Op de kleinere percelen en in de groentetuinen staan natuurlijk ook consumptieaardappelen.

Op 't Bildt wordt zo'n 1200 bunder land voor aardappelbouw gebruikt. Dat zijn bijna tweeduizend voetbalvelden. Hier komen dan weer vijftienhonderd vrachtwagens met aardpappels vanaf.

Wereldmarktleider in pootaardappelen

Nederland is uitgegroeid tot wereldmarktleider in pootaardappelen onder andere vanwege:

- de goede gronden
- het gematigde zeeklimaat
- professionele telers en handelshuizen
- goede rassen
- een intensieve samenwerking met het Ministerie van Landbouw en de Plantenziektenkundige Dienst (PD).

Op het Bildt zijn nog ongeveer vijftig bouwboeren, maar dat wordt ieder jaar minder. Dat komt doordat kleine bedrijven ophouden te bestaan en grote bedrijven steeds groter worden. Redenen daarvoor kunnen zijn:

- Sommige boeren hebben geen opvolger.
- Met steeds grotere machines kan steeds meer land bewerkt worden in steeds kortere tijd.
- Er zijn jaren dat de aardappels niet veel geld opbrengen, zodat de boer steeds zijn kosten er niet uitkrijgt en uiteindelijk noodgedwongen moet ophouden.

Niet alleen de boeren hebben werk in de aardappelbouw, ook andere mensen verdienen aan de aardappel, b.v. loonbedrijven, keurmeesters, vertegenwoordigers, en al die bedrijven die producten maken van de aardappel.

Omcirkel de goede antwoorden

1 Welke drie soorten aardappelen kennen we?

plukaardappelen	pootaardappelen	bloemaardappelen
tuinaardappelen	huisaardappelen	fabrieksaardappelen
consumptieaardappelen	soepaardappelen	groenteaardappelen

2 Er zijn nu meer / minder aardappelboeren op 't Bildt dan vroeger
en hun bedrijven worden steeds groter / kleiner.

3 Zoek eens op internet: **Google:** ▸ Rassencatalogus 2007.
▸ Je vindt een site van NIVAP.
Onderaan de bladzijde kun je heel veel verschillende rassen vinden.

Kruis aan

▸ Kies: **Bildtstar**

- *Welke kleur schil heeft een Bildtstar?*
  - ☐ geel
  - ☐ rood
  - ☐ bruin
  - ☐ groen
- *Waarvoor is de Bildtstar heel geschikt?*
  - ☐ industrie
  - ☐ consumptie
  - ☐ frites/chips
- *Hoe is de Bildstar in de pan?*
  - ☐ kruimelig
  - ☐ vastkokend
  - ☐ redelijk vastkokend

▸ Kies nu: **Bintje**

- *Welke kleur schil heeft een Bintje?*
  - ☐ geel
  - ☐ rood
  - ☐ bruin
  - ☐ groen
- *Waarvoor is het Bintje heel geschikt?*
  - ☐ industrie
  - ☐ consumptie
  - ☐ frites/chips
- *Hoe is het Bintje in de pan?*
  - ☐ kruimelig
  - ☐ vastkokend
  - ☐ redelijk vastkokend

4 Neem een aardappel mee van huis en maak de volgende vragen.

Nodig:

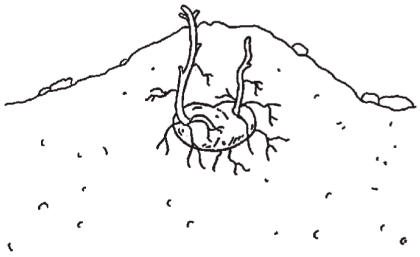

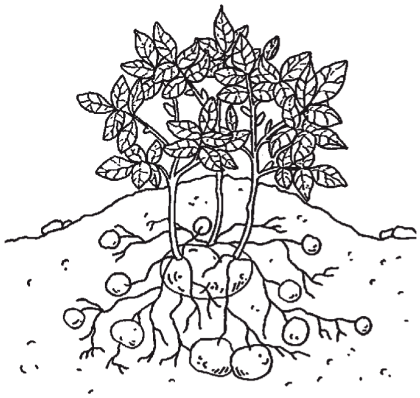

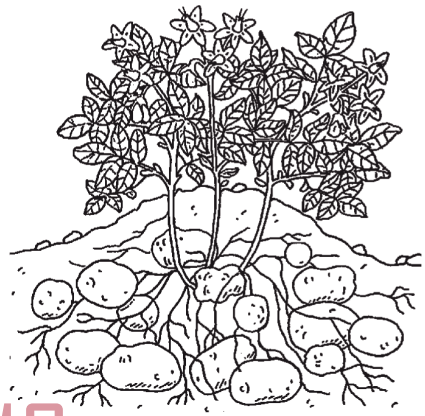

1. mijn heet: _____
2. hij is ◯ geel
   ◯ bruin
   ◯ rood
   ◯ blauw
3. mijn ziet er zo uit:

   zijn navel zit daar
4. mijn heeft _____ ogen
5. de schil is ◯ glad
   ◯ ruw
   ◯ rimpelig
6. mijn ◯ ruikt _____
7. ik eet ◯ nooit
   ◯ _____ keer per week
   ◯ elke dag
8. schrijf op wat je van kunt maken

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

7. Sike eerpels

Eerpels kinne ok syk worre. Om d'r wat teugen te doen kinne je se bespoite. Der binne ferskillende syktes en problemen der't eerpels met te krije hewwe kinne:

1 Phytophtora (fytoftora)

âns wel 'n mooie naam, maar 'n groate plaag foor de boeren. Phytophtora, eerpelsykte, is'n soort skimmelsykte. Deuze sykte feroorsaakt knolrot en 'n brúnferkleuring en ôfstorving fan 'e blâden en stâlen.

2 Aaltsys

In 'e grônd sitte soms ok besys. Die worre aaltsys noemd. (Krekt 'n maisysnaam). Die aaltsys frete de wuttels op. At sokke aaltsys in 'e grônd sitte, noeme wy de grônd eerpelmoe. Derom kin niet elk jaar op 'e selde grônd eerpels boud worre. Op 't stik grônd der 't dut jaar eerpels staan hewwe, mâge de kommende 3 jaar gyn eerpels ferboud worre en 't jaar derna wel weer.

3 Swartbeen

'n bakterysykte. De eerpels krije eerst swarte stâlen en dan worre se syk. At je sokke sike planten d'r op 't feld niet úthale, besmette se later de ândere eerpels in 'e kipper, over de sorteerbannen en in 'e eerpelboks.

4 Luzen

Eerpels kinne krekt as ândere planten ok last krije fan luzen. Luzen bringe op 'e eerpels syktes over soa as bladrol en x- en y firussen. Soadra at d'r dan ok luzen binne, sproeit de boer syn eerpels om deuze syktes foor te kommen.

Wat kin de boer nag meer doen om te sorgen dat syn eerpels soa gesond mooglik binne?

Deur syn eerpelfelden lope en goed na de planten kike en de siken d'r út hale. Dut wort '**eerpel súvvere**' noemd.

Dou silst fast wel 's mannen sien hewwe die 't met 'n sak op 'e rûg en 'n griep in 'e hând deur de eerpelfelden lope. Die hale de sike planten d'r út en nimme se met in 'e sak.

De lêste jaren sien wij meer en meer de súverderskarre in 't feld. De mannen kinne dan sittend op 'e karre deur de eerpels en se kinne de siken in 'e bak op 'e kar gooie.
Fan 'e NAK komme se te kiken at de sike eerpels d'r goed úthaald binne. Is 't goed, dan kin se ferkocht worre.

Eerpelenkête

Bedink metnander 'n paar fragen die't gaan over 't eten fan eerpels. Befoorbeeld: Eetstou wel 's eerpels? Werom? Hoe faak in 'e week? Hoefeul? Wanneer? Hoe eetstou de eerpels (kookt, bakt, as fryt, as puree, poft…?)

- Laat alle kines fan 'e klas de fragen infulle en maak der 'n oversicht fan (meskien met grafiken).
- Laat nou ok alle meesters en juffen de fragen infulle en maak der ok 'n oversicht fan.
  Binne d'r nou groate ferskillen tussen de leraren en 'e kines?

8. Soargen oer de ierdappel, ek al nimt de eksport ta

De eksport fan ‘e konsumpsje-ierdappels is it ôfrûne jier (augustus-novimber 2007) fiks tanommen.
Yn totaal leveren de Nederlânske boeren yn dizze fjouwer moannen 322.445 ton ierdappels oan it bûtenlân. Yn 2006 wie dat yn ‘e selde tiid noch 273.000 ton.

De groeisifers lykje wol moai, mar binne neffens direkteur René van Diepen fan ‘e Nederlandse Aardappel Organisatie gjin oanlieding om dan no mar rêstich achteroer hingjen te gean. ”De konkurrinsje fanút bygelyks Frankryk nimt ta en ús produkten kinne ek altiten noch better. Wy sjogge ek dat de konsumint priis stelt op in ierdappel dy’t hieltyd glêder is”. Dat de eksport wol tanimt leit him benammen oan de tanimmende fraach nei konsumpsje-ierdappels yn Afrika. “Wy hawwe hiel wat ekstra ierdappels leverje kind oan Algerije”, seit Van Diepen.

Tsjinoer de taname fan ‘e ierdappel-útfier nei Afrika stiet de ôfname fan ‘e eksport nei Dútslân. Dútslân wie altiten, nei België, de wichtichste Europeeske ôfnimmer fan Nederlânske ierdappels. Dútslân kocht it ôfrûne neijier 23.239 ton konsumpsje-ierdappels fan Nederlânske boeren. Tusken augustus en novimber 2006 wie dat noch 62.000 ton.

“De Dútsers binne sels mear prosearjen gien en dat fernimme wy hjirre hiel goed”, seit Van Diepen. De eksport nei België lykwols naam krekt wer wat ta, fan 104.500 ton nei 116.769 ton. Denemarken, Grikenlân, Malta, Poalen en Sweden kochten ek krekt wer wat mear ierdappels. ”De eksport nei lannen dy’t meastal al wat minder ierdappels fan ús keapje, lykas Frankryk, Italië, Spanje, en Slovenië rûn in bytsje tebek.”

Opdrachten oer de tekst *(Kinst de antwurden fêst wol yn it Frysk opskriuwe)*

Nederlân ferkeapet in soad konsumpsje-ierdappels oan it bûtenlân.

1 **Hoefolle ton** ierdappels ferkocht Nederlân yn 2007 yn fjouwer moanne tiid oan it bûtenlân?

_____ ton.

Witst ek **hoefolle kilo** dat is?

Dat is _____ kilo.

2 Welk **lân yn Europa** keapet de measte ierdappels fan ús?

_____

3 Hoe komt it dat de **eksport** yn 2007 **tanommen** is?

_____

_____

4 De eksport fan ierdappels út Nederlân nimt dus noch hieltiten ta. Dochs hat Van Diepen soargen oer de takomst. Neam in pear dingen dêr't hy him **soargen oer makket**:

_____

_____

_____

5 **Kleurige Takomst ?**
Yn Amearika binne se al jierren dwaande om dizze kleurige ierdappels te kweken. It moaie is dat se riker binne oan, û.o. anti-oksidanten*, izer, fitamine C en bepaalde soeren. Boppedat smeitsje se ek noch hiel goed!!!

Meitsje no ris in echte reklameposter mei kleurige ierdappels.

* Oksidanten kinne lichemssellen ôfbrekke; anti-oksidanten hâlde dyn lichem sûn.

9. Groeie en bloeie

Ut de mimmeknol, de eerpel die 't in 'e grônd set is, komt boven de grônd it **eerpellôf, de stâlen en blâden**.

Onder de grônd sitte **wuttels** en ok **stâlen**. An die stâlen groeie de **nije eerpels.**

'n Eerpel is gyn fruit, maar 'n soort fan groente en femily fan 'e temaat. At de eerpel bloeit komme d'r **blomtsys** an, wit of rôze/paars. En at de eerpel niet eerder rooid wort (en it lôf -> blâd en blom deurgroeie kinne) komme der klaine **baaitsys** út 'e blomtsys. Die baaitsys linkene wel 'n bitsy op hele klaine temaatsys. Maar se binne groen, later soms donkerblau/paars. En je kinne se niet opete, want se binne o soa fergiftig.
In deuze baaitsys sitte saadsys en derút kinne nije eerpelrassen kweekt worre.

Út 'n eerpel kinne wel fyftyn ant twintig eerpels groeie.

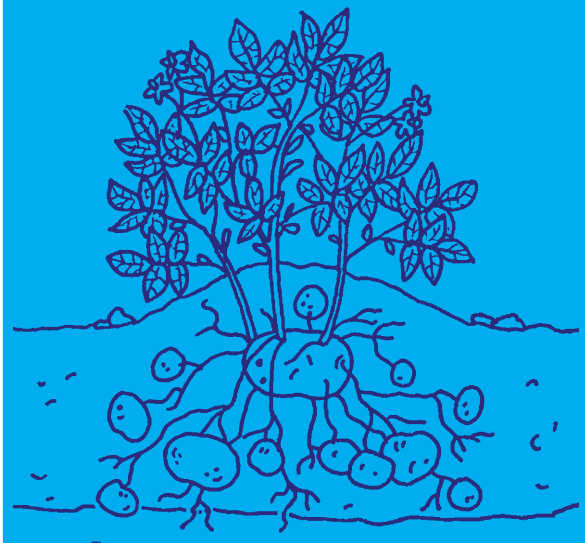

Eerder hestou al leze kinnen dat master De Vries 't **Bintje** kweekt het. Maar op 't Bildt binne ok rassen kweekt die 't heel goed binne en de hele wereld overgane.

Doe't 't kweekbedriif fan 'e ZPC nag aan 'e Nije Dyk sat, binne dêr de eepels **Desiree** en **Bildtstar** kweekt. In lânden om 'e Middellânse see hine binne se gek op 'e Desiree. De Bildtstar is in Nederland heel bekend (sien maar 's bij de súppermet).

In 'e súppermet siest ok wel de **Frieslander** en de **Lekkerlander**. Deuze binne kweekt door Pieter de Swart foor Hannelshús Kooi út Froubuurt.

Rients Leistra fan 'e Ouwe-dyk het de **Proloog** en de **Novita** kweekt.

En de rassen **Red Scarlett** en **Bartina** binne kweekt op 't bedriif fan Ytzen van der Werff by Ouwesyl.

Nou binne d'r ok nog jonge boeren en boerinnen op 't Bildt die 't hur met kweken fan **nije rassen** doende houwe.

Om te sien hoe't in eerpel groeit kînstou in paar eksperimintsys doen:

Eksperimintsys

1 Lêg ‘n set-eerpel in ‘e son en ’n paar ânderen op ’n donker plakky.
Sien na ’n week ‘t ferskil.
Nou weetstou drekt hoe ’t je eerpels ’t bêste beware kinne.

2 Nim ’n paar set-eerpels die’t al útlopen binne.
Lêg ‘n paar derfan op ’n wêrm plakky en in paar ânderen op ’n koel plakky.
Na ’n paar dagen siestou ’t ferskil in ‘e lingte fan ‘e útlopers.

3 Nim ’n deursichtige plestik bak (of ‘n ouwe akwariumbak of akkubak), doen dêr blommemodder in en poat dêr ’n seteerpel in. Druk de grônd sacht an.
Set de bak in ’t fînsterbank en na ’n hutsy kînstou mooi sien hoe’t de eerpel in ‘e grônd groeit.
Hou ’n dagboeky bij. Skriif op watstou allegaar siest. Set de datum d’r by.

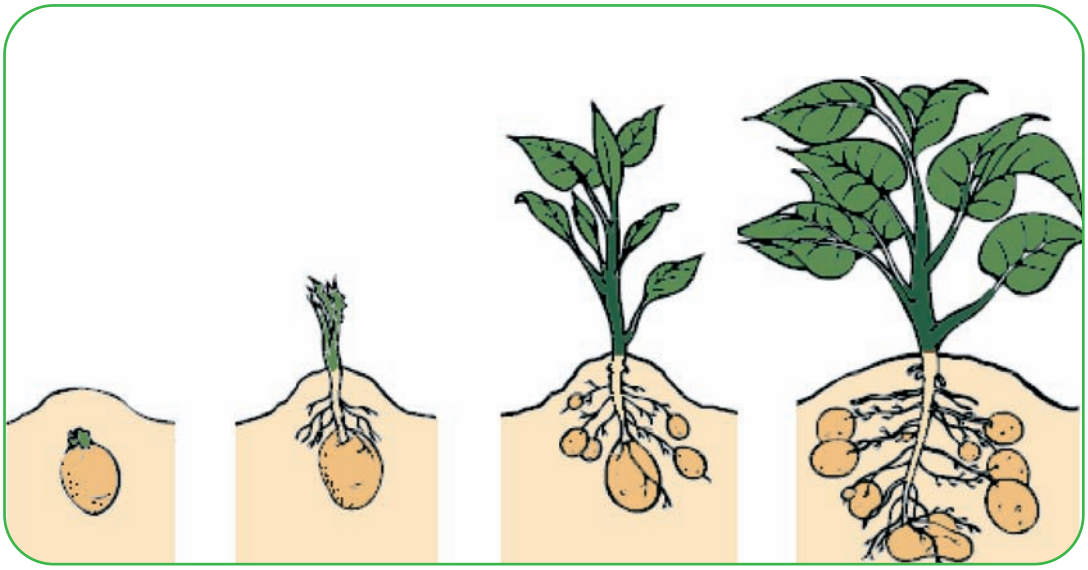

10. And now... What do YOU know about potatoes?

Teamwork: 2 persons

Use **www.google.nl** and look for the ▸ International year of the potato 2008.
Open the website and click the ▸ Kids!-button in the top-frame.
Here you find information about the potato.
Read the information and test your memory with the ▸ Potato quiz...

When it's too difficult, ask for a copy and try, with the help of your teacher, to translate the information into Dutch, Bildts or Frisian. After that, you can do the Potato quiz...

What was your score the first time?

_____ %

If it's too low, maybe you can do it again. Your second score is

_____ %

Top potato producers, 2006

	Harvested area *hectares*	**Quantity** *tonnes*	**Yield** *tonnes/hectare*
1. China	**4 901 500**	**70 338 000**	**14.35**
2. Russian Fed.	**2 962 420**	**38 572 640**	**13.02**
3. India	**1 400 000**	**23 910 000**	**17.08**
4. USA	**451 430**	**19 712 630**	**43.67**
5. Ukraine	**1 463 684**	**19 467 000**	**13.30**
6. Germany	**274 300**	**10 030 600**	**36.57**
7. Poland	**597 230**	**8 981 976**	**15.04**
8. Belarus	**433 922**	**8 329 412**	**19.20**
9. Netherlands	**156 000**	**6 500 000**	**41.67**
10. France	**158 084**	**6 354 333**	**40.20**

Source: FAOSTAT

1 Which country is the biggest potato producer in the world?

2 Which country has the most tonnes of potatoes per hectare?

Potato consumption, by region

	Population	Consumption	
		Total food (t)	kg per capita
Africa	**905 937 000**	**12 850 000**	**14.18**
Asia/Oceania	**3 938 469 000**	**101 756 000**	**25.83**
Europe	**739 276 000**	**71 087 000**	**96.15**
Latin America	**561 344 000**	**13 280 000**	**23.65**
North America	**330 608 000**	**19 156 000**	**57.94**
WORLD	**6 475 634 000**	**218 129 000**	**33.68**

Source: FAOSTAT

3 In what region do people eat the most potatoes?

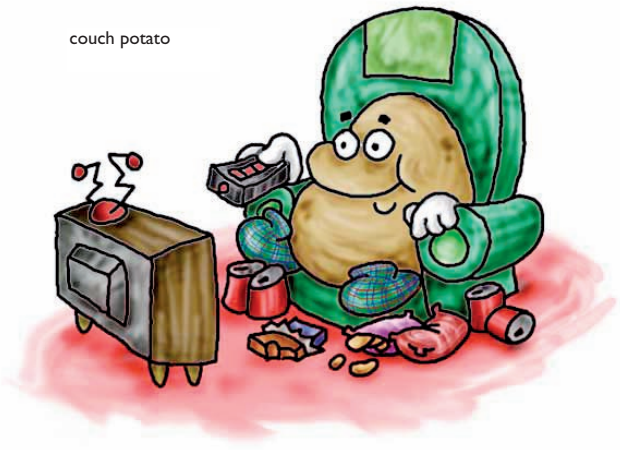

couch potato

Patat ete

Eelke Goodijk

”Arjen, hoe laat bistou overdâg út skoal weg thús?”
Mim rúmt de tafel op en set de pântsys in ‘e ôfwasmesine. Arjen siet hur nag wat sluug an. Hij is offens niet soa praterig. ”Uh... Ik hew gyn ôfspraken maakt. Ik sou gewoan drekt an huus toe, wat kompjoetere en soa.”
”Dat komt dan mooi út, want mim mot fanaven ant ses uur toe werke en ik kom dan drekt om kertier over sessen thús. Dan soustou mooi even eerpelskille kinne.”
Inenen is Arjen klaar wakker. ”Asjeblyft, ni dos? Wêrom kin hait dat niet doen.”
Mim pakt ’t kleed fan ‘e tafel en sait: ”Dan ete wy niet op tiid. Hait is altyd laat.”
”Nou en Aaltsy dan, die doet nooit wat. Wêrom mot ik altiten die rotputsys doen?”
Nou siet mim him string an. ”Dou motst niet soa raar doen, Arjen. Aaltsy het ’t ôflopen weekeand nag ’n bakfol steenperen skild. Der woustou ok wel fan metete. En Aaltsy mot overdâg lere, sij het môrn ’n rippetisy. Derom lykt ’t mij goed toe, datstou fandaag de eerpels skilst.”
Omdat Arjen begrypt dat-y ’t hiermet niet rêdt, prebeert-y ’t âns.
”Maar kinne wy niet gewoan makaroany ete of pizza of soa? Of lekker patat?” Arjen is gek op patat en dan ’t liefst fan die hele groate. Boerepatat noeme se dat.
”Ni, gyn patat. Dat krije wy frijdeg weer. En trouweens, dînsdeg hewwe wy krekt makaroany had. Ni... fanave ete wy lekker eerpeltsys, met brokkoli had ik docht. Gesonde kost.”
Mim loopt de deur út om ’t kleed bútten út te slaan. Arjen foelt dat-y beliis geve mot en doet syn fier stikkys bôl in ’t bôltrompy. Hij mot opskiete, want ’t is fijf foor half negen en over ’n paar menútten gaat de bel. Wiles at-y syn jas antrekt en de bôl metnimt foor ’t overdâgsskoft, geeft-y mim ’n tút en draaft de deur út.
”Kin ik op dy rekene Arjen?” roept se him nag na. ”Jaaah!” klinkt ’t ferfeeld.

Onderweegs na skoal krijt-y soamaar ’n cool idee. ”At ik nou ‘s... Syn ogen beginne te stralen. ”Ja, dat doen ik!”
At de bel gaat, draaft Arjen krekt op tiid ’t skoalplain op. Juf Janneke hout de deur foor him open. ”Soa Arjen, hest d’r weer wat sin an fandaag?” ”Ja juf! Dut wort ’n blije dâg!”

De overdâgs út skoal weg gaat Arjen fortendaliks na huus. Aaltsy is al thús en sit boven te leren. Se het ’n pot thee set en d’r lait ’n stik ontbijtkoek met butter foor him klaar. Wiles hij nag op ‘e koek omhaffelt pakt-y ’t eerpelskillersbakky en twee messys. Hij loopt na de gerazy en soekt ’n stik of ses mooie groate eerpels út ’t kissy. ’t Binne Bildtstar het mim said. Met ’t bakky op ‘e knieën en de etenspan met ’n staaltsy water d’rin op ‘e tafel, begint-y an syn opdracht.
’t Fâlt nag niet eens met om ’n bitsy kreas te skillen, maar met soa’n fijnskillersmessy slaagt ’t wel arig. Dan pakt-y ’t gewoane messy en heel sekuur snijt-y de eerpels in stikkys. Prachtige patatsys maakt-y d’r fan. Wat sille se dêr fan opsien. ”Wij ete fandaag eerpels in ‘e form fan patat!” sil-y fanaven triomfantlik sêge. ’n Half uur later staat de pan met ‘e patatsys op ’t fuur. Nag even en ’t water kookt.

't Ferhaal is nag niet ôf. Eerst 'n paar fragen:

1 Wat fynstou lekkerder, gewoane eerpels of patat?

_____

2 Fynstou 't 'n goed idee fan Arjen om patat te maken?

☐ JA ☐ NI

3 Wat dinkst, sou mim blij weze met Arjen syn patat-aksy? Wêrom wel / wêrom niet?

_____

_____

_____

4 Sou 't wat slage met de patatmakerij? Wat dinkst en wêrom dinkst dat?

_____

5 Hoe loopt 't ferhaal ôf?
Fraag om 'n kopy fan dut ferhaal. Plakt 't op 'n groat stik pepier.
Maak sels 'n eand an 't ferhaal. Maak d'r ok nag 'n mooie tekening bij.
Meskien kinne de mooiste ferhalen wel 'n mooi plakky in 't lekaal krije.

Deurstreeppúzzel

De woorden stane horisontaal fan links na rechts, of ânsom, diagonaal en fertikaal fan boven na ônderen of ânsom. Sommige letters worre faker as een keer brúkt. De letters die't overblive forme metnander 'n sin.

e	r	e	b	t	h	c	u	r	f	p	i	e	p	e	r	e
s	e	o	m	l	e	p	r	e	e	a	g	v	t	r	f	p
n	l	t	t	n	a	l	p	e	a	r	i	ú	b	r	s	n
e	e	e	n	l	r	s	g	l	ô	r	r	o	i	e	e	t
e	g	z	t	e	o	e	k	n	u	p	u	e	j	g	b	r
t	e	d	ú	t	o	u	d	s	s	b	s	t	r	i	a	u
k	s	n	n	l	u	r	d	n	o	l	n	o	e	n	n	u
y	ô	â	p	t	a	w	g	e	a	i	m	e	i	y	r	b
s	n	l	a	s	k	t	r	n	b	l	r	t	s	l	e	u
l	d	t	s	w	r	e	d	i	s	i	r	t	a	o	g	o
e	a	e	e	o	t	e	l	e	s	a	l	e	k	n	r	r
p	n	k	p	r	r	d	k	e	b	a	a	d	k	k	o	f
r	e	s	o	s	t	g	d	k	a	u	d	d	t	k	b	e
e	k	s	k	s	k	o	b	a	e	l	n	r	s	d	e	s
e	ô	i	t	e	i	o	o	r	l	r	e	d	e	j	y	l
n	l	a	e	r	e	v	v	ú	s	b	t	o	e	e	e	k
e	r	g	n	i	t	t	e	m	s	e	b	d	k	r	p	s

Welke? _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____ _____

aaltsy
bartina
besmetting
bildtstar
bintjes
blad
boks
borger
bouboer
bunder
desiree
eerpelmoe
eerpelsykte
eksport
frieslanders
froubuurt
fruchtber
gesônd
groente
grônd
klaai
knol
koel
kweke
lând
lekkerlander
lúzen
morgen
oudebildtdyk *(Bildts: ouwe-dyk)*
patat
peerd
pieper
plant
ploege
rassen
rooie
saadsjes *(Bildts: saadsys)*
sak
skile *(Bildts: skille)*
sortere
sprút
súvvere
trekker
virus
wuttels

Deurstreeppúzzel: Jaap Wolthuizen